

DUNAKESZI TÖRTÉNETE I.
A kezdetektől 1910-ig

DUNAKESZI TÖRTÉNETE I.

A kezdetektől 1910-ig

Főszerkesztő: Kerekes Dóra

Dunakeszi
Dunakeszi Város Önkormányzata
2017.

A szerkesztésben részt vállaltak: Hála József és Máté György
Közreműködtek: Csonka Mária, Szakáll Lászlóné és Lőrincz Róbert

HU ISBN 978-615-80823-1-0

Az 1526 és 1711 között fejezetet Tringli István lektorálta.
Az 1711 és 1850 közötti fejezetet Soós István lektorálta.

A kiadásért felel: Dunakeszi Város Önkormányzata
Borítóterv: Másmédia és Marketing Kft.
Tördelte: Herczeg Csilla / NetOffice Plusz Kft.
Nyomta a Szalprint Kft.

Tartalomjegyzék

Dunakeszi és környezetének természeti viszonyai (Thamóné Bozsó Edit)	11
Általános jellemzők	11
Földtani felépítés és fejlődéstörténet	14
Hasznosítható ásványi nyersanyagok	34
Természet- és környezetvédelmi helyzet	37
Dunakeszi területének őstörténete	47
Újkőkor (Horváth László András)	47
Rézkor	50
<i>Rézkori lelőhelyek Dunakeszin (Horváth László András)</i>	50
<i>Késő rézkori maradványok Dunakeszin (Kővári Klára)</i>	52
Bronzkor	59
<i>Korai bronzkor (Endródi Anna)</i>	59
<i>Középső bronzkor (Kővári Klára)</i>	62
<i>Késő bronzkor (Szilas Gábor)</i>	67
A dunakeszi térség az ókorban	83
A kelták emlékei (Horváth M. Attila)	83
Dunakeszi a római császárok idején (Kulcsár Valéria-Korom Anita)	87
Rómaiak Dunakeszin (Mráv Zsolt)	100
Dunakeszi története a honfoglalástól a középkor végéig (Haraszti Szabó Péter)	121
Dunakeszi térsége a honfoglalás idején	122
Dunakeszi és birtokosai a középkorban	131
Alag falu és birtokosai a középkorban	140
Keszi és Alag falvak gazdasági jelentősége és lakosa	147
Dunakeszi története 1526 és 1711 között (Kerekes Dóra)	155
Dunakeszi az Oszmán Birodalomban	156
Dunakeszi és környékének magyar birtokosai a kora újkorban	170
A megyei birtokrendszer a 16. században	170
Dunakeszi és birtokosai a 17. században	173
Igazgatás	180
Dunakeszi 1686 és 1703 között	201
Dunakeszi a Rákóczi-szabadságharc idején (1703–1711)	206
Dunakeszi története 1711–1849 (Szádóczki Bálint)	211
Dunakeszi birtokosai és társadalma (1711–1747)	211
Dunakeszi és Alag a Grassalkovich-uradalomban	220
Népesedés és társadalmi tagolódás	235
Dunakeszi közigazgatása a 18. században és a 19. század első felében	249

Egyházi viszonyok	255
A reformkori Dunakeszi	271
Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc	276
Dunakeszi története 1850 és 1910 között	285
Bevezetés (Kerekes Dóra)	285
Dunakeszi és Alag 1850 és 1910 között (Kerekes Dóra)	289
Alag és a Magyar Lovaregylet.....	294
<i>Bevezetés (Száráz György)</i>	294
<i>Az első alagi versenyek (Száráz György)</i>	297
<i>A millenniumi versenytér megnyitása (Száráz György)</i>	301
<i>Alag kiépülése (Száráz György)</i>	303
<i>Angol kolónia Alagon (Hesp József)</i>	309
<i>Irodalmárok, művészek, tudósok Alagról (Száráz György)</i>	314
Dunakeszi közigazgatása (1850-1910) (Lőrincz Róbert).....	316
Dunakeszi és Alag gazdaság- és társadalomtörténete	338
<i>Dunakeszi és Alag demográfiája és társadalmi tagozódása (1850–1910)</i> <i>(Bisztrai Tibor)</i>	338
<i>Paradicsomtermesztés Dunakeszin (Hála József)</i>	345
Dunakeszi és Alag egyházi élete 1850 és 1910 között	351
<i>Révész István tevékenysége (Kollár Albin)</i>	351
<i>A lovaregyleti kápolna Alagon (Száráz György)</i>	354
Művelődés és oktatás 1712–1910 (Kollár Albin).....	357
Dunakeszi és Alag néprajza (Csukovits Anita).....	369
Bevezetés	369
A település társadalma	371
Hagyományos gazdálkodás	374
Népi építészet és lakáskultúra	378
Népi táplálkozás.....	385
A mindennapi élet	390
A hagyományos viselet.....	393
A jeles napokhoz kapcsolódó szokások és hiedelmek.....	404
Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások és hiedelmek	418
Temetkezési szokások.....	432
Néphit – A népi gyógyászat emlékei	435
A népi vallásosság emlékei	438
Irodalomjegyzék	445
Ábrák jegyzéke	483
Mutató.....	492
Szerzőink.....	525

Dunakeszi és Alag gazdaság- és társadalomtörténete

Dunakeszi és Alag demográfiája és társadalmi tagozódása
(1850–1910)

A 18. századi bevándorlás, illetve más, a népességet érintő mozgások oda vezettek, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye többnemzetiségű, multi-kulturális régióvá vált. Területén ekkortól (egészen a második világháborúig) magyarok, németek, szlovákok, horvátok, szerbek és zsidók is éltek. Fontos kiemelnünk, hogy a 18. századi beköltözők nagyon különböző kultúrájú területekről jöttek, ahol a házasodási szokások és a termékenység szintje is igen változatosak voltak, és tudjuk, hogy a nemzetiségi hovatartozás nagyon különböző módokon képes befolyásolni a demográfiai viselkedést (pl. az öröklés, házasodás és háztartáskialakítás hagyományai is mások és mások lehetnek).²¹¹

A magyarországi demográfiai folyamatok vizsgálata során komoly területi különbségeket lehetett kimutatni a 18. század végétől kezdve. Vannak olyan régiók, ahol a születéskorlátozás már ekkor elkezdődött, míg más területeken egészen a 19. század második feléig nem volt tapasztalható.²¹² Országos szinten csak az 1850-es évektől volt érzékelhető.²¹³ Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a halandóság viszonylag magas maradt a 19. században, és csak lassan következett be e téren pozitív változás (elsősorban 1873, az utolsó kolerajárvány után).

Dunakeszi fekvéséről, népességéről a 19. század egyik legkiválóbb leíró statisztikusa és geográfusa, Fényes Elek *Magyarország geographiai szótára* című munkájának 1. kötetében a következőket találjuk:

*„Dunakesz. Pest-Pilis v[ár]m[egye], magyar falu, Pesthez 1 postaállásnyira, a váci országutban: 980 kath[olikus], 7 ev[angélikus] lak[os]. Kath[olikus] paroch[iális] templom. Vendégfogadó. Postahivatal. Határa nagyrészt homokos, de marhatartásra jó; fája szűken van; szőlőt az alagi pusztán tart. A gödöllői [Grassalkovich] uradalomhoz tartozik.”*²¹⁴

A 2. kötet *Pótlékok és igazítások* című fejezetében az első leírt pusztá alatt szerepel

„Alag, pusztá, Pest-Pilis vármegyében, Dunakeszi mellett, a gödöllői uradalomhoz tartozik. Kiterjedése 2702 h[ektár] szántó föld, déz[s]más szőlők. Földe homokos.”

Ugyanebben a fejezetben olvashatjuk még, hogy

²¹¹ ŐRI, 2010. 373–374.

²¹² ANDORKA, 1998. 435–436.

²¹³ DÁNYI, 1991. 127.

²¹⁴ FÉNYES, 1851. I. 286.

„Dunakeszi helységben, Pest-Pilis vármegyében uradalmi majorság 1000 h. föld, déz[s]más szőlők. Egész úrbéri telek 23 [db] 16/32.”²¹⁵

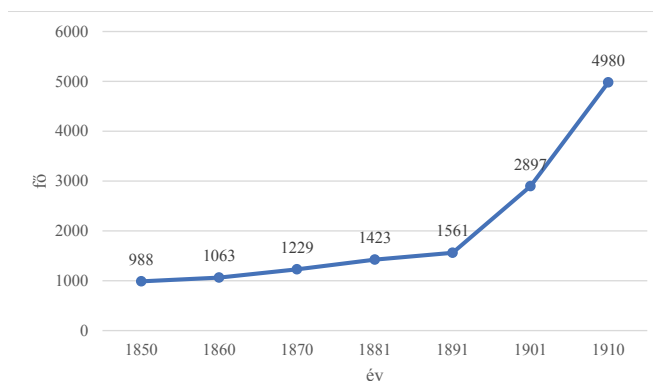
A tárgyalt korszak első népszéírása az 1850. és 1857. évi népszámlálás, amelyet a szabadságharc leverését követően, a Bach-korszakban rendeltek el a bécsi hatóságok. Az összeírás fontosságát Fényes *Magyarország statistikája* című művének bevezetőjében is elismeri, ugyanakkor rámutat arra is, hogy a pontos adatok ismeretében az osztrák hatóságok akár nem kívánatos előnyökhöz is juthatnak:

„Hazáját minden honfinak ismerni szép és hasznos [...], ám a legfontosabb statistikai adataink mély statustitkok gyanánt őriztetnek. A magyar nem örömet ismerteté meg erejét, mert nem akará, hogy ellenségei által megméréssék.”²¹⁶

Mindazonáltal a kiegyezésig tartó időben sem bizonyultak eltorzítottan a magyarországi népszámlálások.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén a születésszámok – és alapvetően a népességszám is – az első világháborúig folyamatosan emelkedtek, az igazi fordulatot majd ez utóbbi esemény okozza. A Dunakanyar régióban, ahová a Duna jobb és bal partját is sorolhatjuk, a természetes szaporodás alacsony maradt. A legnagyobb termékenység a római katolikus népességet jellemezte e területen.²¹⁷ A lakosság szám folyamatos emelkedése figyelhető meg Dunakeszin is. Az alábbi diagram jól mutatja, hogyan nő a település lakossága a vizsgált időszakban, és milyen ugrás-szerű fejlődés figyelhető meg az 1890 és 1910 közötti két évtizedben.

1. ábra: Dunakeszi lakosságszáma 1850 és 1910 között

²¹⁵ FÉNYES, 1851. II. 343. A dézmás vagy dézsmás szőlő „olyan szőlőbirtok, amely után a birtokos évente a termés bizonyos hányadával (1/9, 1/8, 1/7, 1/6, 1/5 rész) tartozott a szőlőföld feudális tulajdonosának.” ORTUTAY, 1977. 580.

²¹⁶ FÉNYES, 1842. III.

²¹⁷ ÓRI, 2006. 308–309., 321.

Minden település, így Dunakeszi (és Alag) életében is fontos a lakosság élet- és halálozási mutatóinak ismerete. Az 1901 előtti időszakra vonatkozóan csak a lakosság szám változását ismerjük, de az 1901 és 1910 közötti korszakban az élve születések és halálozások arányát, továbbá a halál okát is tudjuk, tekintettel arra, hogy a településen orvos működött, aki a halál okait megállapította. Ezáltal tudjuk, hogy az adott időszakban az 1410 élve születésre, 705 haláleset jutott, amelyből 165 esetben valamely fertőző betegség, 544 főnél valamely más betegség, 24 esetben erőszakos halál, míg 3-nál bizonytalan volt a halál oka (ugyanakkor, a statisztikai adatok szerint, tíz év alatt nem történt a településen gyilkosság).²¹⁸

1. táblázat: A halálozás okai Dunakeszin főben (1901–1910)

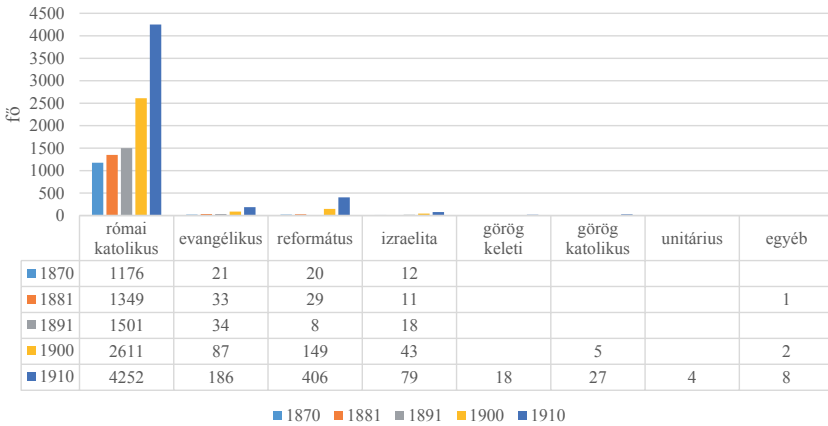
fertőző betegségek		betegségek		erőszakos halál	
kanyaró	1	gyermekek TBC-je	17	baleset	11
skarlát	14	vele született gyengeség	89	öngyilkosság	13
diftéria	14	agykori végkimerülés	48	bizonytalan	3
hastífusz	2	apoplexia	15		
hasmenés	1	görcsök	26		
vérhas	1	tüdő- és mellhártyagyulladás	92		
fertőző tuberkulózis	95	hydrops	12		
gyermekágyi láz	1	egyéb	248		
egyéb	5				

A felekezeti megoszlás Dunakeszi esetében abszolút katolikus dominanciát jelez, amelyhez a reformált irányzatok, illetve a más vallások csak kis számban társulnak. Az országos szinten megfigyelt tendenciák, miszerint a katolikus lakosság számaránya a legnagyobb, és egyre növekvő számot mutat, továbbá, hogy őket az evangélikus vallás hívei követik, és az izraeliták aránya folyamatos növekedést mutat,²¹⁹ Dunakeszi esetében is megállják a helyüket. Abban azonban a település eltér az országos tendenciáktól, hogy a római katolikus, majd az evangélikus vallást nem a görög keleti, illetve görög katolikus vallás hívei követik számarányukat tekintve, hanem a reformátusok. Ennek oka, hogy a görög katolikus és görög keletiek inkább az ország keleti és délkeleti részén voltak jelen nagyobb létszámban, az északi térségekben nem.²²⁰

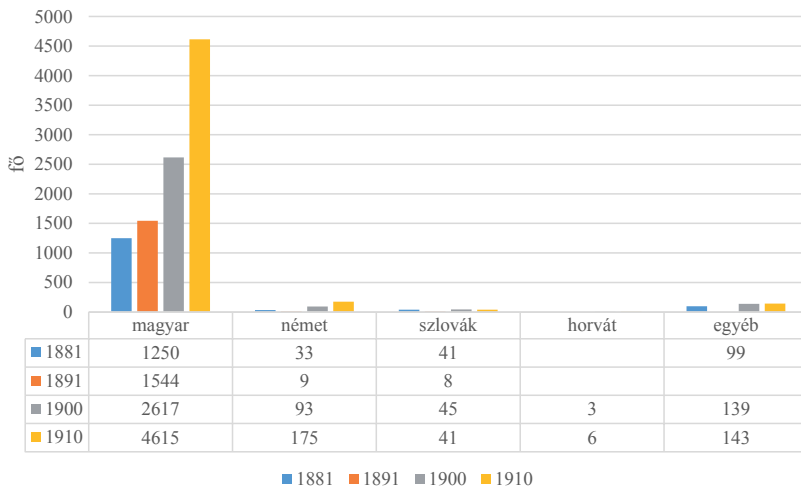
²¹⁸ NÉPMOZGALOM, 1913. 198–199.

²¹⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS, 1900. I. 7*

²²⁰ NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. I. 8*

2. ábra: Dunakeszi lakossága vallási megoszlás szerint (fő)

A népesség tekintetében indokolt leírni, hogy a török kort követő bevándorlás során Pest-Pilis-Solt vármegye ezen északi területein színes nemzetiségi kép bontakozott ki, amely azonban Dunakeszi esetében nem érzékelhető markánsan. A faluban az újratelepülést követően a magyar ajkú lakosság volt túlsúlyban, ami a 19. század második felében, illetve a 20. század elején még mindig megfigyelhető. A diagram azt is jól jelzi, hogy Dunakeszi a megyei átlagot mutatja a nemzetiségi arány változásait illetően, vagyis a nem magyar anyanyelvűek száma csökken. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben az időszakban megyei viszonylatban magas a katolikus vallású, magyar anyanyelvű lakosság bevándorlása.²²¹

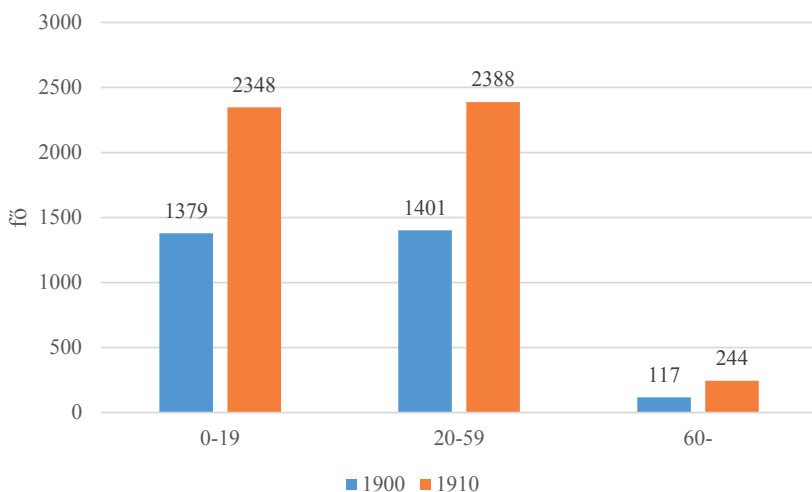
3. ábra: Dunakeszi lakosságának nemzetiségi megoszlása (1881–1910)

²²¹ ŐRI, 2010. 380–383.

Dunakeszi lakosságát tekintve elmondhatjuk, hogy fiatal közösségről van szó, ahol a 19 év alattiak száma a vizsgált időszakban közel azonos a 20 év felettiek számával. Ez természetesen összefüggésben van a gyermekvállalási kedv nagyságával, illetve a születéskorlátozás kisebb mértékével. A korszakban a régióra a korai házasságkötés, illetve a házasságot nem kötők alacsony száma volt a jellemző, ami 1873-ig, az utolsó nagy kolerajárvány idejéig, magas gyermekhalandósággal párusult. A gyermekhalandóság ezt követően lassan csökken, ezzel párhuzamosan azonban a termékenység is, ami a modern társadalmi struktúrák magyarországi, illetve régiós megjelenését mutatja.²²²

A grafikonon jól látszik, hogy az 1900., illetve az 1910. évi népszámláláskor a lakosság korára kivetített mutatók Dunakeszi esetében a kis- és fiatalkorú lakosság nagy arányát mutatják, míg a 60 feletti korosztály létszáma igen alacsony. Utóbbi a mezőgazdaságból élőkre jellemző mutató. A legnagyobb arányban ugyanakkor az aktív, keresőképes lakosság képviselteti magát a településen. Mindez egészséges korfa kialakulását jelzi számunkra.

4. ábra: Dunakeszi lakossága korcsoportonként (1900, 1910)

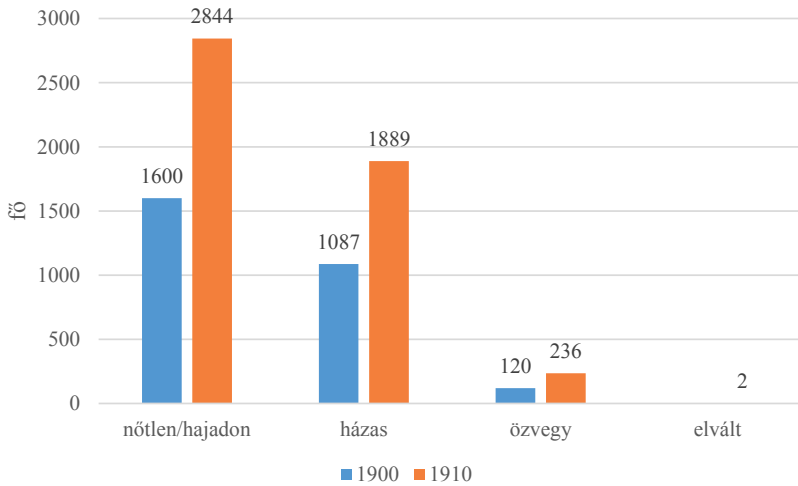

Amennyiben a dunakeszi lakosság házasságkötéseit vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a fent leírt tendenciák, miszerint korán kötnek házasságot, illetve alacsony a házasságot nem kötők részaránya, itt is kimutatható. A nőtlenek/hajadonok esetében figyelembe vesszük, hogy a 19 év alatti korosztály létszámát kivonva 221 (1900), illetve 496 (1910) főt kapunk, míg a házasok létszáma ugyanekkor 1087 (1900) és 1889 (1910) fő. Megjelenik ugyanekkor a településen az elvált kategória is, 1910-ben két főt

²²² ŐRI, 2006. 304.

sorolhatunk ide. Ebben az időszakban viszont országos szinten rendkívüli módon megnőtt a válások száma (1900: 18.474 fő, 1910: 39.342 fő).²²³

5. ábra: Dunakeszi lakosságának családi állapota (1901, 1910)

Az 1900. évi népszámláláskor – a Magyarországra vonatkozó modernkori statisztikák közül első alkalommal – már olyan összehasonlító adatokat is meg tudtak adni, amelyek a népesség foglalkozására vonatkozóan készültek, 1869-ben, 1880-ban, 1890-ben és 1900-ban. Tehették ezt annak ellenére, hogy a két korábbi statisztika készítése során még nem voltak olyan egyértelmű irányelvek, amelyek az adatok egységes keretbe foglalását biztosították volna. Az 1900. és 1910. évi azonban kellően részletesnek mondható e tekintetben. A tendenciákat tekintve tudjuk, hogy 1869 és 1900 között folyamatosan csökkent az önálló birtokosok és a gazdasági cselédek száma, miközben a mezőgazdasági munkásoké emelkedő számot mutatott. Kiemelkedő a női segítő családtagok nagy létszámú megjelenése a gazdaságban 1890 és 1900 között, ami részben a női kereset szükségességét, részben pedig a munkakör elhatárolásának nehézségeit jelzi (ti. nehéz volt megmondani, hogy egy, a mezőgazdaságból élő családnál a női családtag eltartott vagy segítő családtag, ez sokszor a kérdező biztoson múlt).²²⁴ Majd 1900 és 1910 között újabb változások figyelhetők meg: az önállóan gazdálkodók létszáma országos szinten ismét emelkedésnek indult, a gazdasági tisztviselőké, a munkásoké és napszámosoké, még inkább a segítő családtagoké pedig csökkent (a statisztikai adatfelvétel problémáit itt is szem előtt kell tartani).²²⁵ Mindezeket figyelembe véve, a mezőgazdasági foglalkoztatottakra vonatkozóan elsősor-

²²³ NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. I. 4*

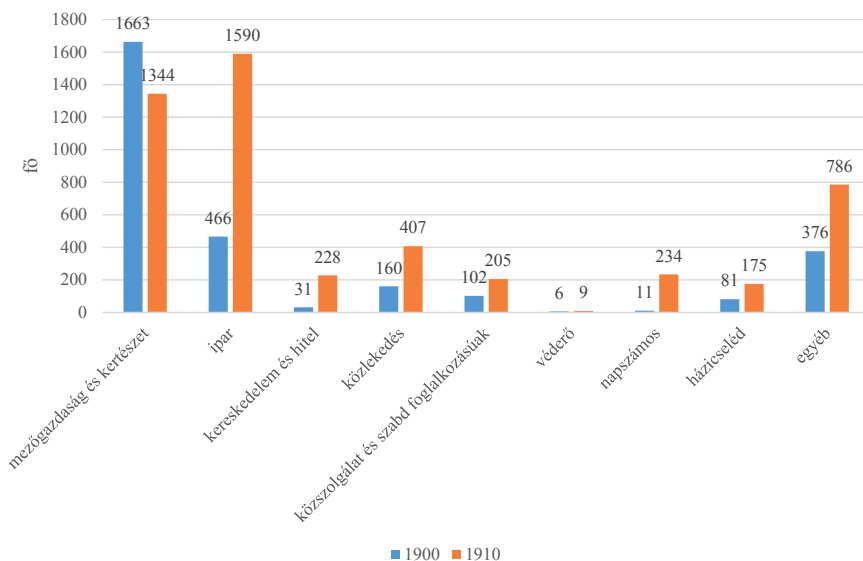
²²⁴ NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. II. 15*

²²⁵ NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. II. 11*

ban megállapításokat tehetünk, de következtetések levonására ezen adatok nem alkalmasak. Ami bizonyos: az 1900 és 1910 közötti időszakban a mezőgazdaságból élők létszáma országos szinten stagnál, ami részben a más foglalkoztatási ágazatok előretörésével, részben a nagyarányú kivándorlással magyarázható.

Dunakeszi lakossága 1900-ban alapvetően a mezőgazdaságból élt (718 kereső és 945 eltartott). Iparból jóval kevesebben éltek (195 kereső és 271 eltartott), és csak egy olyan ipari vállalat volt, amely 20 főnél többet foglalkoztatott – ez pedig a települési vízvezetékét kiépítő, 63 segédmunkást foglalkoztató cég volt. A mezőgazdaságból élők esetében – az országos átlaggal ellentétben – Dunakeszin nagyszámú kisbirtokos és bérlő élt (144 fő), akikhez csak csekély számú (17 fős) napszámos tartozott. A segítő családtagok száma ugyanakkor magas (108 férfi és 117 nő).²²⁶ 1910-ben – az időközben kettévált Alagon és Dunakeszin összesen – 1344 fő (543 kereső és 801 eltartott) élt mezőgazdaságból, ami az előző adatrögzítés óta eltelt tíz év alatt csökkenő tendenciát mutatott. Az iparból élők aránya ugyanakkor növekedett, összesen 1590 fő élt ebből az ágazatból. Az iparágak közül a gép- és hajógyártásban dolgozók létszáma nőtt feltűnően, az 1900. évi 7-ről 1910-re 160 főre; illetve megjelentek új iparágak is, mint a téglagyártás, a fonó- és szövőipar, a papíripar, valamint a sokszorosító- és műipar.

6. ábra: Dunakeszi lakossága foglalkozási ágankénti megoszlásban (1900, 1910)*

* A könnyebb értelmezhetőség érdekében a kereskedőket és az eltartottakat nem ábráztuk külön.

²²⁶ NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. II. 398.